

УДК 81.2765: 378.18

Пухальська Г. А.,
кандидат педагогічних наук,
Кіровоградська льотна академія НАУ
g_puhalskaya@mail.ru

СУРЖИК ТА МОЛОДІЖНИЙ СЛЕНГ У КОНТЕКСТІ МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ФАХІВЦІВ-БІЛІНГВІВ АВІАЦІЙНОГО ПРОФІЛЮ

Анотація

У статті розглядається питання двомовності в Україні як надзвичайно специфічного й водночас недостатньо дослідженого явища. Українізми вживаються в російському мовленні особистостей з добрими знаннями російської мови, що є свідченням активізації українського мовного коду в свідомості російськомовних. Явища макаронічного мовлення, інгерентне варіювання російських та українських висловлень та їх частин свідчать про психолінгвальну готовність переходу на мовлення українською соціально значущої частини носіїв російської мови. Щодо майбутнього суржику, то воно цілком залежатиме від політичного розвитку держави, що сприятиме поступовому усуненню деформацій постколоніальної мовно-культурної ситуації, одним із проявів яких є поширення мішаних українсько-російських форм мовлення. Натомість активне застосування молодіжного сленгу в різноманітних комунікаційних сферах засвідчує інтенсивний розвиток української мови, тому окремі його елементи можуть стати фактором зацікавлення українською мовою значної частини студентів-білінгвів Академії.

Ключові слова: білінгвізм, дефініція, деформація, жаргон, інтерференція, комунікація, лексикографія, психолінгвальна готовність, сленг, суржик.

Summary

The article deals with the problem of bilingualness in Ukraine as a specific phenomenon, which has not been investigated properly. Borrowing from Ukrainian are used in Russian people's speaking with good knowledge of Russian language, that is a proof of activation of the Ukrainian language code in the subconsciousness of Russian-language speakers. The phenomena of macaron speaking, inherent varying of Russian and Ukrainian expressions and their parts testify to psycho-lingual readiness of passing to speaking Ukrainian by socially meaningful part of the Russian native speakers.

Key words: bilingualism, definition, deformation, jargon, interference, communication, lexicography, psycho-lingual readiness, slang, surzhyk.

Доконечною потребою демократичного суспільства сучасної України є підготовка фахівців, здатних до активного включення в життєдіяльність соціуму на економічному, культурному й побутовому рівнях, іншими словами, – здатних до ефективної виробничої діяльності. Тому одним із головних завдань вищої школи є формування комунікативних компетентностей випускника, за допомогою яких, потрапивши в проблемну ситуацію, він міг би знайти декілька варіантів її вирішення, обрати раціональний спосіб, кваліфіковано обґрунтовуючи своє рішення, тобто практично розв'язати можливі життєві та професійні проблеми.

Незважаючи на багаторічне ігнорування за радянських часів української мови практично в усіх галузях науки, техніки, на виробництві й використанні українською технічною інтелігенцією в своєму фаховому середовищі для спілкування та обміну інформацією виключно російської мови, однією з важливих складових іміджу сучасного компетентного спеціаліста є не лише культура професійного мовлення, а й культура мовлення загалом, з урахуванням переважно двомовного оточення. Саме тому в епоху глобальної інформатизації суспільства проблема обізнаності у вузькій спеціальній сфері, що визначає рівень науково-технічного розвитку певної галузі, неминуче поєднується з актуальною проблемою повноцінного функціонування української мови практично в усіх регіонах України, для чого необхідно мати бодай поверхове уявлення й про такі мовні явища, як діалектизми, суржик, молодіжний сленг, іншомовна лексика тощо.

Вивчення суржиків й молодіжного сленгу, які у радянському мовознавстві не були предметом дослідження, розпочалося після здобуття Україною державної незалежності. Професор Л. Масенко, розмірковуючи про мовне планування в СРСР, наголосила на запереченні московськими лінгвістами самої можливості “змішування національних мов з російською під її тиском” [3, 26], що виявлялось в офіційній категоричності: “В умовах двомовності тенденції змішування мов не мають великих перспектив” (М. Ісаєв) [Национально-языковые отношения в СССР: Состояние и перспективы. – М., 1989. – С. 64]. Але вже в першій декаді XXI століття відбувся знаковий щодо порушеного питання міжнародний симпозіум “Трасянка і суржик. Наслідки білорусько-російського і українсько-російського мовного контактів” (Ольденбурзький університет (Німеччина), 15–18 червня 2007 р.). Учасниками форуму стали мовознавці України (Л. Масенко, Л. Ставицька, О. Тараненко, Н. Шумарова та ін.), Білорусі (Н. Мечковська, Г. Цихун, С. Запрудський та ін.), а також славісти з Австрії, Естонії, Німеччини, РФ, США, Чехії та Швеції (Лада Біланюк, Герман Бідер, Курт Вулхайзер, Євгеній Головко, Олександр Дуліченко, Міхаел Мозер та інші). Тематика досліджень охоплювала природу, різні аспекти й причини виникнення та побутування мовних гібридів, їхні фонетичні, лексичні й морфологічні риси, соціокультурні умови формування, їх трактування у ЗМІ, функції у сучасному художньому тексті тощо.

Злам XX – XXI століть став особливим для вивчення нелітературної лексики і молодіжного сленгу зокрема. У той час як західна культурна революція вже “викинула” на поверхню мовний маргінал соціальних аутсайдерів, представників неформальних субкультур, сексуальних і феміністичних рухів тощо, пострадянські республіки тільки почали освоювати “пікантні” мовні теми, насамперед у лексикографічній площині: “Русская феня” В. Бикова (Смоленськ, 1994), “Словари московского арга” (М., 1994; М., 2000) В. Єлістратова, “Сленг хиппи” Ф. Рожанського (СПб, 2000), “Язык из мрака – блатная музыка и феня: Словарь”

(Нижний Новгород, 1994) М. Грачова, “Большой словарь русского жаргона” (СПб, 2000) В. Мокієнко, Т. Нікітіної та інші). У контексті української нелітературної лексики упорядник “Словника сучасного українського сленгу” (Харків, 2006) Т. Кондратюк зазначає: “У випадку зі сленгом збір матеріалу має свої особливості, які пов’язані з “польовим” дослідженням розмовного мовлення, безпосереднім включенням у комунікаційну сферу [...] тощо. Можливо, тому лексикографічний процес просувається повільно і друкованих словників є не так багато [...] Та на сьогодні лексикографічна діяльність лише започаткована й будь-яка активність у цій галузі має перспективи” [7, 7–8]. Водночас з’являється низка досліджень сучасного українського сленгу Ю. Мосенкіса (“„Заборонена” мова”, “Крутий базар, або Молодіжний сленг живе і процвітає”, “Мова з нетрадиційною поведінкою”), С. Пиркало (“Етимологічна і словотворча маркованість сучасного українського молодіжного сленгу”), Н. Шовгун (“Молодіжний сленг: причини та шляхи розвитку”, “Формування українського сленгу в мовленнєвій діяльності малих соціальних груп”), а також ґрунтовні студії Л. Ставицької (“Функціонування жаргонної лексики у сучасній українській уснорозмовній мові”, 2000; “Про взаємодію жаргону і сленгу”, 2000; “Проблеми й аспекти вивчення жаргонної лексики: Соціолінгвістичний аспект”, 2001; “Національно-мовна специфіка сучасного українського сленгу”, 2002; “Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови”, 2005 та інші). Окрім цього, укладаються словники комп’ютерного сленгу, а його дослідження “належать до цікавих і перспективних тем” [5, 34].

Метою статті постає стислий огляд неформальних елементів мовлення, зорієнтований, по-перше, на усунення поверхового опанування фахівцями-білінгвами авіаційного профілю норм української літературної мови; по-друге, на шляхи подолання обмеженості словникового складу студентів, що заважає чітко, виразно й різноманітно сформулювати й висловити думку; по-третє, на поглиблення наукових знань про постколоніальні явища змішування мов і практичний пошук засобів їх подолання. Сміслова парадигма розвідки покликана удосконалювати мовленнєві вміння й навички, що становлять комунікативну компетенцію майбутнього спеціаліста і визначають його загальний культурний рівень.

Багатомовність є прикметною ознакою світового сьогодення: Індія, Швейцарія та Бельгія – полілінгвістичні країни, Канада й Фінляндія – білінгвальні на державному рівні, Парагвай – приклад білінгвізму та диглосії, Люксембург – триглосії тощо. Це відображає офіційну державну політику щодо однієї або всіх національних меншин країни. Складніше мовне питання вирішувалося в СРСР. Ще досі зберігаються міфи про вільний розвиток мов у межах Радянського Союзу. Справді, ані українську, ані молдавську чи вірменську мову офіційно ніхто не забороняв, однак ситуація була дуже специфічною. Глибоко сформулював і узагальнив усе, що тоді відбувалось, Ю. Шевельов (Юрій Шерех): “Мало не кожна людина

ставала двомовною і двокультурною. Зв'язки горизонтальні – з іншими націями, включеними до імперії, існували, але вони ніколи не досягали такої насиченості й сили. І здебільшого вони так само існували передусім як передатники, хай у трохи відмінній формі, тих самих старшобратніх інспірацій. У них, як правило, не було національного змісту й дуже мало національної форми. Символічно й характеристично, республіки не мали власного громадянства. Це були держави-примари, нації-фантоми. Тепер можна критикувати брежнєвську концепцію єдиного радянського народу, але не підлягає сумніву, що все робилося для його створення і певною мірою, глибину якої ще треба об'єктивно виміряти, – його таки створено” [Шерех Ю. Третя сторожа. – К., 1993]. Унаслідок державної політики “радянська людина” не ставала росіянином, носієм російської культури; вона просто втрачала свою ідентичність і приналежність до будь-якої культури (крім радянської субкультури) [2, 63]. Щодо навчання значного контингенту іноземних студентів в усіх вишах СРСР, то здійснювалось воно виключно російською мовою.

Разом із тим активізується суржикове мовлення: суржик як міжмовне явище, за визначенням Л. Ставицької, “постає в результаті системної інтерференції на фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному рівнях; він репрезентований цільнооформленими лексемами – суржикізмами (термін, що позначає лексему, в якій змішалися елементи двох мов: **понял** + зрозумів = **поняв** [8, 59]), які накладаються на українську або російську мовну основу; виявляє себе на базі регіональних різновидів української мови як мовний код в осіб з різним типом мовної компетенції, у різнотипних соціально-корпоративних та комунікативних сферах” [8, 77]. Дефініція суржику Л. Ставицької близька до академічного визначення О. Тараненка, проте їхньою спільною вадою, на переконання Л. Масенко, є “недостатня чіткість формулювань, зокрема нерозрізнення явищ інтерференції і конвергенції, що призводить до *невиправдано широкого трактування суржику*” [3, 27] (курсив наш. – Г. П.). Останнє знайшло відображення й у спробах класифікації суржикового мовлення. Незважаючи на критичні оцінки зазначених спроб мовознавцями, у тому числі й зарубіжними (наприклад, класифікація О. Тараненка польським лінгвістом А. Брацьким), ми зупинимось на одній із них, як такій, що може стати в пригоді викладачам-мовникам Академії в разі появи необхідності практичного розгляду порушеного нами питання. Йдеться про побудовану за часо-просторовим принципом класифікацію суржику американської дослідниці Лади Біланюк. Лінгвіст розрізняє “п'ять його типів: урбаністично-сільський (Urbanized – Peazent Surzhyk), сільський діалектний (Village-Dialekt Surzhyk), підрадянсько-український (Sovyetized-Ukrainian Surzhyk), міський білінгвальний (Urban Bilinguals Surzhyk) і суржик у незалежній Україні (Post-Independence Surzhyk)” [Bilaniuk L. Contested tongues: languages politics and cultural correction in Ukrainian. – Itaca : Cornell University Pres, 2005].

На думку фахівців, до вивчення суржиків слід застосовувати морфологічний, лексичний та фонетичний критерії визначення гібридного мовлення, тому що довільне змішування мовних елементів двох мов засвідчує відсутність їх сприйняття мовцями як самодостатніх лінгвоутворень. Проілюструємо останнє розлогою цитатою зі статті Л. Масенко, яка скористалася наданими їй відеозаписами весілля на Кіровоградщині вчителем Долинської ЗШ № 1 С. Яковенком: “**Даримо** вам кухню / **холодільник** / **стіральну** машину / пилосос / і багато чого **по мелочі** / чим зможем / тим поможем (марковано Л. Масенко – Г. П.). У цьому тексті словоформа *даримо* утворена поєднанням російського кореня (українською мало б бути *даруємо*) з українським дієслівним закінченням, натомість аналогічні дієслівні словоформи *зможем* і *поможем* уже мають російські флексії майбутнього часу, але українську вимову (префіксальне *з* у дієслові *зможем* і збереження вимови [о] в ненаголошеній позиції – *поможем*). Російську прикметникову словоформу *стіральну* вжито з українським закінченням, а прийменникову конструкцію *по мелочі* цілком перенесено з російської мови” [3, 30].

Сьогодні демографічну потужність російськомовності можна оцінити тільки приблизно. На початок XXI століття російську вважають рідною 29% населення, серед них 6,3 млн. не-росіян, у тому числі 5,5 млн. українців. Звісно, що певна кількість українсько-російських білінгвів у першому поколінні, вважаючи українську мову рідною, послуговуються у спілкуванні російською [9, 380–384]. Кропивницький може бути своєрідним показником-індикатором російськомовного населення як в обласних центрах провінційного рівня, так і в більшості аналогічних міст Центральної України. Зазвичай – це (А) більшість етнічних росіян дорослого віку, куди входять як імігранти, так і корінні росіяни, котрим із психологічних причин (зрілий вік, принципові установки й переконання тощо) важко перейти на українську мову (щоправда, в поодиноких випадках жорсткі вимоги професійної необхідності спонукають їх до певних зусиль). Друга група (Б) – це здебільшого російськомовні українці, а також представники інших національностей, які мало відрізняються від представників попередньої групи; можна припустити, що серед них також значна кількість білінгвів. Третя група (В) найбільша: це російськомовні українці в першому поколінні, для яких рідна мова – українська, але які вільно володіють також російською мовою. Діти представників цих трьох груп виявляють тенденцію до зростання білінгвізму (групи А, Б) чи його звуження (група В) у зв’язку з посиленням статусу українського мовлення.

Отже, хто є російськомовною особистістю в Україні XXI ст.? Це людина, яка загалом добре володіє російською літературною й розмовною мовою чи просторіччям. Пояснюється це тим, що значні групи російськомовного в першому поколінні маргінального міського населення, яке сформувалося внаслідок активної урбанізації, особливо у 70-80-і роки минулого століття, і було соціальною базою так званого суржиків, з полегшенням повернулися у

лоно української мови. Їхні діти, які виховувалися й навчалися здебільшого в російських садках і школах, в основному пристойно оволоділи російською мовою, маючи мовне оточення і здатність дитячої психіки до засвоєння мови. Отож, теоретично поле негативної інтерференції кардинально звузилося. Проблема культури російської мови в Україні, що гостро стояла в означений нами період, зникає разом з її маргінальними носіями. Натомість, вважають лінгвісти, виникає питання появи національного варіанта російської мови [6, 43]. Утім, навіть з огляду на останні події на Сході, потрібні значні зусилля, щоб діти і молодь, як наголошує Л. Мацько, не відчували навколо себе “вакуум рідної культури”: звучання мови іншої держави, відсутність пізнавально-розвивальної літератури, ігор, часописів українською мовою; присутність російськомовного вульгарного сленгу, низькопробної поп-культури й побутового мовного нахабства.

З огляду на сьогоднішню активізацію та розширення стилістичних функцій розмовної лексики, провідну роль в якій належить сленгу, експліцитно виявляються “головні пріоритети сучасного мовного розвитку” [7, 22]. Детальний аналіз усних і письмових текстів, наголошується у передмові до “Словника сучасного українського сленгу”, виявляє “такі основні тенденції у формуванні мовних смаків кінця ХХ – початку ХХІ ст.: *поглиблення образності, уточнення характеристики предметів, прагнення до яскравості, емоційності, експресії, семантичної багатоплановості з одночасною вимогою чіткості, стислості, формальної простоти в доборі виражальних засобів*” [7, 23] (курсив наш. – Г. П). Позаяк мова на усвідомленому й неусвідомленому рівнях постає засобом впливу в комунікаційному акті, тобто посилює емотивні, прагматичні та волюнтативні інтенції мовця, з’являється можливість говорити про використання жаргонізмів та лексичних новотворів, що становлять основу молодіжного сленгу, з метою, скажімо, лінгвістичної гри – фонетичної чи смислової, іронічного портретування/оцінки персоналій чи явищ; з іншого боку, обсценна лексика як вияв мовного екстремізму є вербальним виразником агресивних намірів тощо. Наприклад, останнім часом в загальнонародне мовлення ввійшло надзвичайно багато т.зв. *блатних* слів. Власне, подібне “запозичення” було завжди, проте, можливо, не з таким кількісним показником, без “норми” в літературних творах і без необдуманого “пропагування” кримінального сленгу у різноманітних ЗМІ. Зараз пересічні громадяни й публічні особи навіть не помічають, як у їхнє мовлення потрапляють здебільшого в російськомовному або суржиковому варіанті злодійські слова: *зажигалка, стукач, лох, мент, мусор, отстой, беспредел, пахан, накатить, разборка, ментовка, замочить, шухер, косяк, стрелка* тощо. Безперечно, кримінальний жаргон має своє розпізнавальне значення для відповідного контингенту (“братків” по злодійському ремеслу). Злодійська мова ніколи не була чимсь таємним “за сімома замками”, але нерозуміння її загалом мотивувало використання жаргону кримінальним

елементом – нерідко з конспіративною метою. Проте в широких наукових і культурних колах побутує переконання, що кримінальний (блатний) жаргон слід зараховувати до ненормативної лексики, тому що він є відображенням не прийнятних для суспільства життєвих принципів і цінностей. Так, російський мовознавець М. Грачов характеризує вплив кримінального сленгу на психіку людини категорично-вичерпно: *“Блатной жаргон влияет на психику тех, кто им пользуется. В своё время писатель К. Чуковский утверждал: “Попробуйте хотя бы неделю поговорить на блатном языке, и у вас появятся соответствующие мысли”. От них – полшага до плохого поступка, а то и до преступления. Мне известно, что воры в законе в 70-х годах XX в. при рекрутировании молодёжи в свои ряды использовали воровские лексемы, приучали подростков сначала к речевому поведению, а потом через жаргон к криминальным действиям. Кроме того, аргю прививает человеконенавистническую мораль уголовника, опешляет высокие чувства. В то же время воровские словечки засоряют нашу речь, делают её малопонятной”* [1, 3]. На наш погляд, визначення вченого-лінгвіста навдивовижу переконливе.

Н. Шовгун визначила основні джерела творення і самих творців сленгу. Це передусім молодь, яка відкриває для себе світ, формуючи власне світосприйняття, створюючи досі “невідомі реалії та поняття, що потребують найменування (свою музику, свою моду). Але поряд із тим вони дають нові назви найзвичайнішим, найусталенішим предметам і явищам” [5, 34]. Ознайомленню з молодіжним сленгом сприяють лексикографічні видання, тому скористаємося прикладом для ілюстрації цитованого вище:

АБІБАС, -а, ч., знев. Фірма Adidas. *Що ти вихваляєшся своєю курточкою? Абібас поганий* [7, 45].

АБОРТ, -у, ч., комп. Вимушене завершення програми або роботи комп’ютера загалом внаслідок непередбачених збоїв (від англ. *abnormal termination* – аварійне завершення роботи). *Вимкнули світло. Для комп’ютера – аборт* [7, 45].

АДИ, АДІКИ, -ів, мн. Кросівки Adidas. – *Прикольні адіки. – Ага. Вчора на розпродажі купив* [7, 46].

“Словник сучасного українського сленгу” містить понад 5 тисяч слів і словосполучень, узятих з живої мовної стихії, що широко вживаються представниками різних вікових, професійних, соціальних прошарків в останні десятиліття. При створенні словника було використано також лексичний матеріал творів відомих українських письменників Ю. Андруховича, Л. Дереша, С. Жадана, О. Забужко, Ю. Покальчука та багатьох інших – Г. П.)

Отож, сленгові слова, завершує думку Н. Шовгун, створюються “через запозичення, словотвір власними засобами мови або калькування, семантичну трансформацію наявних лексичних одиниць” [5, 34].

Отже, двомовність на теренах України – “явище надзвичайно специфічне й водночас недостатньо досліджене. Сьогодні ми вже маємо

підстави вважати, що рух цей односторонній – від російської мови до української, і ніколи від української до російської” [2, 62]. Запозичення-українізми вживаються в російському мовленні особистостей з добрими знаннями російської мови, що є свідченням активізації українського мовного коду в свідомості російськомовних. Явища макаронічного мовлення, інгерентне варіювання російських та українських висловлень та їх частин свідчать про психолінгвальну готовність переходу на мовлення українською соціально значущої частини носіїв російської мови. Щодо майбутнього суржику, то воно цілком залежатиме від політичного розвитку держави, що сприятиме “розширенню сфер функціонування української літературної мови й поступовому усуненню деформацій постколоніальної мовно-культурної ситуації, одним із проявів яких є поширення мішаних українсько-російських форм мовлення” [3, 31]. Натомість активне застосування молодіжного сленгу в різноманітних комунікаційних сферах засвідчує інтенсивний розвиток української мови, тому окремі його елементи можуть стати фактором зацікавлення українською мовою значної частини студентів-білінгвів Академії і слугувати виробленню окремих аспектів навчально-виховної стратегії формування україномовної особистості-авіафахівця сучасної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колісник С. Коротка історія злочинів і покарань : методичні матеріали факультативного курсу для учнів освітніх закладів пенітенціарної системи України. Словник в'язничного жаргону / Сергій Колісник, Роман Литвин, Тетяна Яровенко. – Кіровоград, 2015. – 32 с.
2. Мазепа Н. Білінгвізм. Епізод чи тенденція? (сучасна українська російськомовна поезія) / Наталія Мазепа // Слово і час, 2010, № 2. – С. 60-63.
3. Масенко Л. Суржик у системі розмовних форм побутування української мови / Лариса Масенко // Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах. – 2007. – № 12. – С. 26-31.
4. Михед П. Про майбутнє української русистики / Павло Михед // Слово художнє, слово сакральне. – Ніжин, 2007. – С. 91-97.
5. Мосенкіс Ю. Український молодіжний сленг / Юрій Мосенкіс // Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах. – 2007. – № 12. – С. 32-35.
6. Мусієнко В. Активізація українського мовного коду в російському мовленні в Україні / Володимир Мусієнко // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 42–43.
7. Словник сучасного українського сленгу / упорядник Т. М. Кондратюк ; худ.-оформлювачі В. П. Бублик, С. І. Правлюк. – Харків : Фоліо, 2006. – 350 с.
8. Ставицька Л. Суржик : міф, мова, комунікація / Леся Ставицька, Володимир Труб // Українсько-російська двомовність: Лінгвосоціокультурні аспекти : зб. наук. праць. – К., 2007.
9. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К., 2003. – С. 380–384.

Стаття надійшла до редакції 1 жовтня 2016 року